

PhD. ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Krepler Erzsébet

LEV SESZTOV MŰVEI A SZEMÉLYES METAFIZIKA SZEMSZÖGÉBŐL

Debrecen, 2002

I. Az értekezés tárgya és célkitűzései

A disszertáció célja elsősorban az, hogy Sesztov speciális, kultúrtörténetileg eddig kevésbé méltatott és vizsgált pozícióját, sajátos fellépését meghatározza, és összehasonlító elemzéseken keresztül minél árnyaltabban mutassa be. Nem célja, hogy a sesztovi életműről Sesztov összes művének tartalmi bemutatásával nyújtson átfogó képet – a koncepció bemutatása inkább viszonylag kevés mű részletes elemzése útján történik. A századelő többi orosz vallásbölcselethez való viszonyát egy kiválasztott példán keresztül kívántuk bemutatni – lásd a Sesztov és Frank filozófiáját bemutató fejezetet – e téma egyéb fontosabb összefüggéseire néhány helyen utalunk. Fontosnak tartottuk, hogy a nyugat-európai filozófiához fűződő viszonyát egy újabb példán keresztül megvilágítsuk – Husserl azért mutatkozott erre alkalmasnak, mert Sesztovot különösen érdekes, ellentmondásos viszony fűzte hozzá.

A disszertáció törzsrészét az orosz nagyregénnyel kapcsolatos elemzések alkotják: a sesztovi átértelmezések talán nemcsak kultúrtörténeti szempontból, hanem maguknak a műveknek megvilágítása nézőpontjából is érdekesek lehetnek. A művek mondanivalójának, a mögöttük meghúzódó szerzői koncepciónak kultúrtörténeti utóéletére, mint lényeges szempontra utalhatunk: egy tágabb kultúrtörténeti összefüggés bemutatása által a humanizmus változó arculatának és változatlan szellemi gyökereinek feltárására nyílik lehetőség.

Mivel a művekben feltárolt szerzői koncepció bemutatása ugyanakkor szorosan kapcsolódik a sesztovi pozíció a kultúrtörténetben elfoglalt helyének meghatározásához, kitüntetett figyelmet szentelünk a sesztovi művek kapcsán felmerülő műelemzés feladatának. Ennek során röviden – amennyire jelen munka keretei megengedik – bemutatjuk azon kultúrtörténeti jelenségeket, fogalmakat, melyek magyarázata elengedhetetlen a kultúrtörténeti összefüggések feltárása érdekében – ezek igazán kimerítő elemzésesei azonban túllépték volna jelen munka határait.

Fontosnak tartottuk a Sesztov műveit tárgyaló szakirodalom bemutatását is: kiemelve azokat a véleményeket, látásmódokat, melyek a legközelebb állnak jelen munka koncepciójához, illetve azokat is, melyek az értekezés szemléletének kiindulópontjául szolgálhattak.

II. A megközelítés módszere

Jelen munka néhány sesztovi mű összehasonlító elemzésére épül, melyek kiválasztása a fentebb vázoltak szellemében történt, szándékunk tehát a pozíció minél árnyaltabb bemutatása volt, amit nem az összes sesztovi mű átfogó elemzése útján kívántunk megvalósítani.

Elsősorban nem formai, stilisztikai szempontból vizsgáltuk a szövegeket, hanem azok pozícióját, szellemi alapállását egy meghatározott koncepció szellemében kívántuk feltárni, melyet Fejér Ádám és Szalma Natália dolgozott ki – beleértve a hozzátartozó fogalmakat (pl. a hit tevékeny és szemlélődő modellje, prófétai fellépés és pozíció stb.). Az értekezés címében szereplő “személyes metafizika” jelöli ezt a meghatározott koncepciót, amihez szorosan kapcsolódik az “ontikus kultúrtörténeti” szemlélet, amely a műveket az üdvtörténetként felfogott történelem lényeges pontjaiként értékeli. E koncepció Heidegger nyomán a műben az igazság megtörténését, az igazság szempontjának képviselőjét látja: mint a személyes és transzcendens igazság szempontjáról való tanúságtételt. E szemlélet nyitott a szakirodalomban fellelhető fogalmak és koncepciók felé, mindenkor ragaszkodik azonban a személyes és transzcendens igazság szempontjához, mint szilárd kiindulópontoz. Ez egyszerre jelent nagyfokú rugalmasságot és ugyanakkor bizonyos tántoríthatatlanságot is: a lét rendjéhez rendelt személyes és nyílt világkép (mely megfelel az igazság személyességének és transzcendenciájának, mert a nyíltság és a transzcendencia fogalma bizonyos értelemben megfelel egymásnak) érvényesítését jelenti.

Az elemzések háttérét tehát ez a gondolkodásmód jelenti: mivel e szemlélet a filozófiai és irodalmi (és más) műveket, sőt a vallási tartalmú megnyilatkozásokat egymással összevethetőnek tekinti (így tesz Sesztov is, amikor az irodalmi műveket filozófiai elemzés tárgyává és kiindulópontjává teszi, sőt pl. Ricoeur is, amikor a “prófétai megnyilatkozást” az “elbeszélői megnyilatkozással” egybevethetőnek tartja), úgy ítéljük meg, hogy az irodalomtörténeti disszertáció határait termékenyen bővítjük ki filozófia- és eszmetörténeti, kultúrtörténeti megvilágításokkal.

Az elemzések menetében általában egyszerre három szempontot kellett tehát szem előtt tartanunk: az elemzés háttérét jelentő személyes metafizika szempontját, a sesztovi szempontot és az adott, Sesztov által éppen elemzett mű mondanivalóját, hogy azután az elemzés menetében a kiindulópontot jelentő koncepció segítségével feltárjuk a sesztovi műértelmezés kultúrtörténeti értelmét és ugyanakkor a mű eredeti értelmét is.

III. Eredmények és következtetések

1. Ha Sesztov műveit a személyes metafizika és az ontikus kultúrtörténet szempontjából vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy gondolkodásában a 20. századi humanista prófétai fellépése nyilvánul meg. A 20. századi nyílt és személytelen világkép érvényességének, a kor keresztény kultúrájában elharapózó létfelejtés és szellemellenesség közegében a lét, az igazság, a szellem személyességéről tesz tanúbizonyságot. Így azzal a tudományos, matematikai, végső soron személytelen és az emberképet ennek megfelelően eltorzító igazságfelfogással áll szemben, mely a filozófia görögös, a filozófiai rendszert részenként felépítő, az intellektus és a logika módszereinek kizárólagosságában bízó, és ennek folytán a rendszer elszemélytelenedése veszélyének kitett felfogásából ered. Ezzel szemben Sesztov a bibliai szemlélet, a voltaképpeni, tehát személyes és transzcendens metafizika talaján állva a filozófiai gondolkodástól az igazság személyes megtapasztalásának érvényesítését, a bibliai próféták és pátriárkák hitéből való kiindulást követel meg.

2. Sesztov ezen követelése a zsidó kultúrából való kiindulásából ered: következetesen érvényesíti az ószövetségi szellemet: a prófétai mentalitást. Ennek megfelelően a keresztény kultúrától megköveteli, – mint ahogyan a zsidó és a keresztény kultúra lényegi egygyökerűsége alapján ez valóban megkövetelhető – hogy a személyes lét tapasztalatát gondolkodásában is következetesen érvényesítse. Szabaduljon meg tehát attól az illúziótól, hogy a gondolkodás ennek hiányában is (kizárólag a személytelen intellektus törvényeiben bízva), tehát feltétlenül az igazság talaján állhat, vagy attól a már kiábrándult feltételezéstől is, hogy ez semmilyen körülmények között nem lehetséges – tehát a gondolkodást elsősorban a személyes mozzanatra, az ember szellemi teljesítményére kívánja bízni.

3. Sesztov és az egzisztencializmus kapcsolatáról megállapítható, hogy Sesztov az egzisztencializmus szellemi áramlatához, ha nem is egészen szorosan kapcsolható, de filozófiája a létező áramlatok közül mégis az egzisztencializmushoz áll a legközelebb. A közöttük fennálló kultúrtörténeti kapcsolatot úgy lehet jellemezni, hogy Sesztov az egzisztencializmus problémakörén felülemelkedik, képes azt kívülről megítélni. Prófétai fellépésű humanistaként a létrenyitott, a szellem és igazság színről-színre való megtapasztalásával nem rendelkező, de erre vágyó polgárt mintegy kívülről segítheti. Megerősítheti abban, hogy létrenyitottsága nem hiábavaló, hogy van továbblépés ebből a jellemzően 20. századi szellemi állapotból, és segítheti a lét személyes megtapasztalásában, az

istenembségre való eljutásban – tehát az ember Isten képére teremtettségének megélésében és alkotó kibontakoztatásában.

4. A Sesztov filozófiáját tárgyaló szakirodalomról megállapítható, hogy értelmezéseik között jelentős különbségek észlelhetők, szinte végletesnek mondható vélemények születtek. Jelen értekezés inkább azokkal a véleményekkel tud egyetérteni, melyek nem tartják Sesztovot sem nihilistának, sem szkeptikusnak, mint ahogyan Sesztov maga sem tartotta magát egyiknek sem. Természetesen sajátos, a spekulatív filozófia ellen lázadó fellépése okot adhatott ilyen értelmezéseknek, de ebben az esetben nem tekintettünk igazán “lázasának” mélyére. Itt csupán három véleményt szeretnénk megemlíteni: Vlagyimir Iljin kiemeli gondolkodásának megingathatatlan metafizikai megalapozását, Szalma Natália Sesztov Jóhoz hasonló prófétai fellépésére fordítja figyelmünket, Motrosilova pedig, aki különben nem érzi magához közel állónak a sesztovihoz hasonló filozofálást, elismeri, hogy az úgynevezett spekulatív filozófia valóban rászolgált a sesztovi bírálatra.

5. Sesztov és Husserl filozófiájának összevetése nyomán megállapítható, hogy míg Husserl “szigorú tudománya” azon illúzió alapszik, hogy az ész igazság általi megszenteltsége feltétlenül biztosított, addig a sesztovi “kinyilatkoztatásszerű” igazság koncepciója a lét rendjének inkább megfelel, a szubsztancializmus veszélyét sikeresen leküzd. Figyelmet érdemel, hogy Husserl olyan filozófiai ellenpólust jelentett Sesztov számára, akivel kapcsolódási pontot is sikerült találniuk: az egy és abszolút igazság igényével lépnek fel mindketten. Pozíciójuk különbözőségének háttérében az áll, hogy míg Husserl a nyugati kereszténység által képviselt tevékeny hit modelljét fogadja el, mely az ész képességeire bizonyos értelemben valóban ráhagyatkozhat, mert hitének a tevékenységhez magától értetődő kapcsolódásában bíz, addig Sesztov az ortodoxia és a zsidó kultúra sugallatára hallgatva a szemlélődő hit modelljét képviseli, mely egyértelműen a hit szempontjának biztosítja az elsőbbséget, hiszen a háttérből ható hit jelenléte nem tekinthető biztosítottnak. Végző soron tehát éppen a kinyilatkoztatás és a hit (az igazság személyes megtapasztalása) irányító szerepének elismerése biztosíthatja az ész helyes úton maradását, eltévelyedéseinek elkerülését.

6. Sesztov és Frank összevetéséből megállapítható, hogy bár mindketten az istenembség igényével lépnek fel – viszont aki azt következetesebben érvényesíti, az Sesztov. Frank szemléletesen és nagy meggyőző erővel tárja elénk az istenembség ideálját, azonban

rendszerét az objektív tudományok módszerével építi fel, mely által a szellemi “szférát” – a felépítmény részeinek személytelen közvetítő szerepét feltételezve – másodlagosan objektiválja. Ezzel szemben Sesztov, amikor a szellem és Isten személyességét következetesen számon kéri Spinozától, bár konkrét értelemben nem beszél az istenembségről, de annak szellemi alapjait teremti meg. Hiszen az Isten és a szellem személyessége egyben a helyes emberkép alapját jelenti: a természet “láncszemének” gondolt ember voltaképpen emberségétől, az alkotó-teremtő, a világ felett elsősorban szellemi értelemben uralkodó és azt megszentelő istenembségtől fosztatik meg.

7. Dosztojevszkij műveinek átértelmezésekor központi szerepet játszik Sesztov számára az odülakó figurája, akiben a 20. századi létrenyitott szellemi lázadót látja meg. Ez az átértelmezett alak jelentősen különbözik az eredeti dosztojevszkiji hőstől, mert lázadásának gyökerei egészen máshonnan erednek: míg a sesztovi alak lázadásáért és bűnéért vállalja a felelősséget, így a szellemmel speciális viszonyba kerül, addig a dosztojevszkiji odülakó szellemileg torz, eltévelyedett hős, aki állapotáért nem vállalja a felelősséget, és akit az ontikus dosztojevszkiji koncepció a művön belül ilyenek is láttat. Sesztov az odülakó figuráján keresztül szemléletesen mutatja meg, hogy a hit tevékeny modellje érvényét veszítette, és ezen keresztül ábrázolja a szemlélődő modell aktualitását. Ehhez kiindulópontot az eszmékben gondolkodásnak igazságot nélkülöző volta, az ember természetéhez kapcsolt felfogása, mint az emberség személyes szellemi alapjait voltaképpen nélkülöző gondolkodás, a moralizmus bírálata és a bűn vállalásának középpontba állítása szolgált. Sesztov az *Egy nevetséges ember álmának* hőst és Raszkolnyikovot elsősorban bűnélményük miatt emeli ki, mint a létrekinyílás és a szellemhez való személyes viszonyulás irányába mutató tapasztalatot. Miskin alakját a hit tevékeny modelljéhez ragaszkodása miatt ironikusan láttatja, Ippolit figurájában viszont a szemlélődő modell igényével fellépő lázadót fedezi fel – ami az odülakóéhoz hasonló átértelmezést jelent. Az inkvizítori pozíció kiemelésével azt mutatja meg, hogy nem sokban különbözik tőle a 20. század személytelen szellemben fogant világképe: a személytelen törvények önként vállalása által is hasonlóan embertelen világba juthatunk. Ehhez képest Zoszima gondolkodásmódját sem értelmezi sokkal különbnek: az igazság elszemélytelenítésével vádolja. Mindezek a láttatások kisebb vagy nagyobb fokú átértelmezést jelentenek a sajátos sesztovi pozíció szellemében, azonban elsősorban az átértelmezések kultúrtörténeti értelmét – a szemlélődő modell megkövetelésének jelentőségét – kell méltatnunk, nem pedig irodalomtörténeti hűséget kell számon kérnünk Sesztovon.

8. Sesztov, bár érzékeli Tolsztoj művei és saját gondolkodása között fennálló közös gyökereket a humanizmusban, azonban mégis saját mondanivalójának megfelelően átértelmezi a tolsztoji műveket. Arra adnak alkalmat számára a tolsztoji nagyregények, hogy a humanista újfajta, prófétai hangsúlyú, az istenemberség követelményét egyértelműbben érvényesítő fellépés igényét fejtse ki a tolsztoji, még apostoli hangsúlyú, az istenemberség felmutatásának eredményességében bízó, így Sesztov számára naivnak tűnő fellépésével szemben (ami csupán hangsúly- és stílusváltást jelent a humanizmus menetében, nem pedig a koncepció megváltozását). A “filozófia” és a “prédikáció” szempontjait állítja egymással szembe első, Tolsztojjal foglalkozó művében, ahol a “filozófiai” szempont jelenti az istenemberséget képviselő, hiteles szempontot, a “prédikáció” pedig már a moralizmus irányába mutat. A késői tolsztoji művekben jelentkező moralista szemlélet kapcsán igen sokrétűen mutatja be a moralizmus hiteltelenségét: az igazság, mint az erkölcs élő háttérét jelentő szempont mellőzése által lemondunk az ember voltaképpeni emberségéről, méltóságáról. Eközben a tolsztoji moralista fellépés azonban mégsem válik el teljes mértékben a humanizmustól: voltaképpen a polgár számára tett könnyítés szándékából indul ki, az istenemberség egyszerűbb megközelítése érdekében. Sesztov viszont helyesen látatja, hogy a 20. században már paradox módon a követelmények megemlése jelenti a polgár számára az istenemberség átvételének újabb, talán végső esélyét. Sesztov második, Tolsztojjal foglalkozó művében Tolsztoj kétségbeesett, a halállal szembenező pillanatait emeli ki, és ezeket úgy értelmezi át, hogy a halál szempontja figyelembevételének a létrehozott polgár számára nyújtotta újabb esélyét mutassa be, tehát voltaképpen az egzisztencialista gondolkodás fontos momentumát mutatja itt be, személyes szellemi, az egzisztencializmuson kívül álló szempontja segítségével.

9. Sesztov és a posztstrukturalista látásmód kapcsolatáról megállapítható, hogy a hagyományos metafizika ellen fordulásuknak közös gyökerei vannak: érzékelik, hogy személytelen módszerekre való hagyatkozása miatt a szándékolt személyes tartalmak szubsztancializálódnak. Voltaképpen tehát a személyes szempont háttérben maradását bírálják. E tapasztalatból azonban eltérő következtetésekre jutnak: míg Sesztov a személyes szempont előtérbe állítását, irányító szempontnak megtételét sürgeti, addig a posztstrukturalizmus a személytelen tartalmakat a szubsztancializmustól mentesítve mint egyértelműen személytelent állítja előtérbe. Ezáltal bár a voltaképpen személyes mozzanatot is elutasítja, közvetve azonban mégis a metafizika megújulásához, személyessé válásához járulhat hozzá.

IV. Az értekezéshez kapcsolódó publikációk:

A bűn. In: A keresztény tanítás szellemi-kulturális értelme. Szeged 1998, 80-94.

Az igazság személyessége és a szubsztancialitás Sesztov és Husserl filozófiájában. In: Szegedi Bölcsészfüzetek, 1999-2000. Személyes metafizika és az igazság szabadsága. SzTE Kultúrtörténeti stúdiumok, Szeged, 2000. 75-84.

Közlésre elfogadott:

Sesztov és Frank összevetése a személyes metafizika fényében. In: Szegedi Bölcsészfüzetek, 2003.

Előadások:

Lev Sesztov munkássága az ontikus kultúrtörténeti koncepció szemszögéből. A Magyar Tudomány Napja, PhD szeminárium, Budapest, 1999. november 8.

Lev Sesztov Dosztojevszkij képe. Tudományos konferencia, "Ortodox kereszténység és kultúra", Szeged, 2000. november 24.

Lev Sesztov és az egzisztencialista filozófia. Apáczai Napok, Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr, 2002. október 17-18-19.